

Wegen naar vrijheid
Autonomie, emancipatie en cultuur
in de westerse wereld

Hans T. Blokland

Boom Amsterdam
Meppel

© 1995 H.T. Blokland, Amsterdam

Niets in deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotocopie, microfilm
of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever;
*no part of this book may be reproduced in
any way whatsoever without the written
permission of the publisher*

Verzorging omslag
Leendert Stofbergen, Amsterdam
Afbeelding omslag
Edward Hopper, Rooms by the Sea (1951)

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Blokland, Hans

Wegen naar vrijheid: autonomie, emancipatie
en cultuur in de westerse wereld / Hans Blokland. –
Oorspr. titel: Vrijheid, autonomie, emancipatie:
een politiekfilosofische en cultuurpolitieke
beschouwing. – Delft: Eburon, 1991.
Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam. –
Met reg.
ISBN 90 5352 189 5
NUGI 611/654
Trefw.: vrijheid; politieke filosofie /
vrijheid; cultuurpolitiek i emancipatie.

Inhoud

	Voorwoord	13
1	<i>Algemene inleiding</i>	17
1.1	Cultuurparticipatie in de westerse liberale democratieën	17
1.2	Positieve en negatieve vrijheid	18
1.3	Het emancipatiedilemma	21
1.4	Wezenlijk betwiste concepten	24
1.5	Taak en methode van de politicologie	25
1.6	Opzet van het betoog	30
2	<i>Berlin over positieve en negatieve vrijheid</i>	33
2.1	Inleiding	33
2.2	Berlins wereldbeschouwing	35
2.2.1	Kennis- en wetenschapsleer	35
2.2.2	Pluralisme	38
2.2.3	Waarderelativisme?	42
2.3	Positieve en negatieve vrijheid	47
2.3.1	Inleiding	47
2.3.2	Negatieve vrijheid	48
2.3.3	Positieve vrijheid	51
2.3.4	Historische ontsporingen van positieve vrijheid	54
2.3.5	Noodzakelijke afweging van waarden	58
2.4	Enige discussiethema's	60
2.4.1	Privacy, zelfbepaling, zelfbestuur en zelfontplooiing	61
2.4.2	Innerlijke belemmeringen en hogere doeleinden	66
2.4.3	Positieve vrijheid en rationalisme	68
2.4.4	Vrijheid als een toestand of als een beleving	69
2.4.5	Bovenmenselijke dwang: maatschappelijke structuren	70
2.4.6	Paternalisme	72
3	<i>Vrijheid van het individu</i>	74
3.1	Inleiding	74

3.1.1	Het invullen van wezenlijk betwiste concepten	75
3.2	Frithjof Bergmann: de noodzaak van een identiteit	78
3.2.1	Identificatie als voorwaarde van vrijheid	78
3.2.2	De definitie van de identiteit	80
3.2.3	Enige kanttekeningen	82
3.3	Harry Frankfurt en het wezen van de mens: tweede-orde doeleinden	83
3.4	Charles Taylor: kwalitatieve evaluatie, identiteit en het Goede leven	86
3.4.1	Sterke evaluaties en identiteit	87
3.4.2	Het leven als één verhaal	88
3.4.3	Articulatie van het Goede	89
3.4.4	De beperkingen van de negatieve vrijheidsconceptie	92
3.4.5	De ontoereikendheid van de huidige authenticiteitscultuur	95
3.4.6	Enige kanttekeningen	99
3.5	Robert Young: levensplan	101
3.6	Benjamin Barber: intentionaliteit	102
3.6.1	Twee modellen van vrijheid	103
3.6.2	Drie vormen van dwang	105
3.6.3	Vrijheid dankzij onderdrukking van niet-intentioneel gedrag	106
3.6.4	Vrijheid als strijd en spijt	107
3.7	Tussenbalans	108
3.8	Bruno Bettelheim: integriteit en wilskracht	111
3.9	S.I. Benn: autarkie of ruimdenkendheid	113
3.10	Richard Lindley: actieve theoretische rationaliteit	113
3.11	John Benson: de moed om vrij te zijn en te vertrouwen op anderen	115
3.12	Gerald Dworkin: relativering van morele oorspronkelijkheid	116
3.13	Joel Feinberg: de noodzaak van een vertrekpunt en van het juiste midden	118
3.14	Balans	120
3.14.1	Opnieuw: negatieve en positieve vrijheid	122
4	<i>Vrijheid en samenleving</i>	124
4.1	Inleiding	124
4.2	Afwezigheid van belemmeringen en/of aanwezigheid van mogelijkheden	125
4.2.1	Vrijheid als een triadische relatie	126

4.2.2	Positieve vrijheid: het onderscheiden van méér belemmeringen	128
4.2.3	De theorie-geladen definitie van obstakels en mogelijkheden	129
4.2.4	Balans	131
4.3	Crawford Brough Macpherson: het recht op vrijheid(scondities)	135
4.3.1	Zelfverwerkelijking, democratie en schaarste	136
4.3.2	Het verband tussen vrijheid en haar condities	139
4.3.3	Tegenstellingen tussen en perverteringen van vrijheden	141
4.3.4	Kritiek op Macpherson	144
4.4	Intermezzo: rationalisering, arbeid en vrije tijd	148
4.4.1	Het belang van de betaalde arbeid in de huidige samenleving	148
4.4.2	De toenemende ongelijke verdeling van de arbeid	150
4.4.3	André Gorz: het ontstaan van een onderklasse van bedienden	152
4.4.4	De historische bepaaldheid van onze werklust	156
4.4.5	Het vertalen van produktiviteitsverhogingen in inkomen of vrije tijd	157
4.4.6	Vrijheid in of van het werk	158
4.4.7	Het rationaliseringsproces en de noodzaak van een utopie	160
4.4.8	Balans	164
4.5	Steven Lukes: de sociale condities van individualisme	165
4.5.1	Drie elementen van vrijheid	165
4.5.2	Waarlijk respect voor het individu	167
4.5.3	Abstracte conceptie van het individu	168
4.6	Charles Taylor: kritiek op het atomisme	169
4.6.1	De onmogelijke zelfgenoegzaamheid van het individu	170
4.6.2	Plichten jegens de samenleving	172
4.7	Frithjof Bergmann: identificatie binnen de gemeenschap	174
4.8	Discussie	176
4.8.1	Enculturatie	176
4.8.2	Zelfontplooiing met een open einde	178
4.8.3	De waarde van afzondering	179
4.9	Richard Norman: vrijheid en gelijkheid	181
4.9.1	Negatieve en positieve condities van vrijheid	181
4.9.2	Gelijkheid als natuurlijke waarde binnen een coöperatie	184
4.9.3	Gelijkheid als het bevorderen van egalitaire sociale condities	185
4.9.4	Conditie van gelijkheid	186

4.9.5	Vrijheid en gelijkheid als harmonische waarden	187
4.10	Balans	188
4.10.1	De democratische gemeenschap versus liberale politiek	188
4.10.2	Vrijheid en het aantal opties: een evenredig verband?	191
4.10.3	(Het onderscheid tussen) vrijheid en haar condities	195
4.10.4	Recht op vrijheidscondities?	198
4.10.5	De onontkoombaarheid van common sense-noties	201
5	<i>Emancipatie en paternalisme</i>	206
5.1	Inleiding	206
5.2	Over macht en 'echte belangen'	208
5.2.1	Dahl, Bachrach & Baratz en Lukes over machtsconcepties	208
5.2.2	Lukes en Connolly over 'echte' belangen	213
5.2.3	Moelijkheden van de radicale conceptie	216
5.2.4	Structurele determinatie of machtsuitoefening	217
5.3	Smith: de onbetwistheid van 'echte' belangen	219
5.4	Ted Bentons emancipatie-paradox	223
5.5	Richard Lindley over dilemma's	226
5.6	Tussenbalans	229
5.7	Paternalisme: enige definities en onderscheidingen	234
5.8	John Stuart Mills vrijheidsprincipe	237
5.9	Joel Feinberg: paternalisme en vrijwilligheid	240
5.10	Gerald Dworkin: paternalisme en rationaliteit	241
5.11	Rosemary Carter: paternalisme en instemming	243
5.12	Donald VanDeVeer: tegen rationaliteit en vrijwilligheid	245
5.13	John Kleinig: paternalisme als waarborg voor autonomie	247
5.14	Conclusies	249
6	<i>Eindbalans en synthese: vrijheid en cultuurpolitiek</i>	256
6.1	Inleiding	256
6.2	Positieve en negatieve vrijheid	256
6.3	Het emancipatiedilemma	264
6.4	Paternalisme en rationalisme	268
6.5	Cultuur en autonomie	273
6.6	De lasten en baten van vrijheid: autonomie of geluk?	278
6.7	Nog meer redenen de spreiding van cultuur en autonomie te bevorderen	285
7	<i>Cultuur, politiek en vrijheid</i>	290
7.1	Inleiding	290
7.2	De cultuurspreiding als beleidsdoel	292

7.2.1	Historische motieven	292
7.2.2	Convergerende beleidstradities	293
7.2.3	Behoud, vernieuwing en spreiding van culturele waarden	295
7.3	Sociale ongelijkheid in de cultuurparticipatie	298
7.4	Trends in de participatie in culturele activiteiten	300
7.4.1	Het lezen van boeken, tijdschriften en kranten	301
7.4.2	De opkomst van het televisiekijken	306
7.4.3	Discussie: typografische <i>versus</i> elektronische cultuur	308
7.4.4	Bezoek aan podiumkunsten	316
7.4.5	Museumbezoek	318
7.4.6	Receptieve cultuurparticipatie thuis en op straat	321
7.4.7	Amateuristische kunstbeoefening	322
7.4.8	Het oprekken van het kunstbegrip naar ‘cultuur’	324
7.4.9	Balans	327
7.5	Determinanten van cultuurdeelname	330
7.5.1	Beschikbare tijd	330
7.5.2	Beschikbare financiële middelen	331
7.5.3	Culturele competentie	331
7.5.4	Statusverwerving en distinctiedrang	333
7.5.5	Balans	336
7.6	Cultuurbeleid in de praktijk	337
7.6.1	Incrementalisme	339
7.6.2	De nadruk op het aanbieden van voorzieningen	344
7.7	Verklaringen van de eenzijdige nadruk op aanbodbeleid	346
7.7.1	Inleiding	346
7.7.2	Incrementalisme: korte-termijn denken en invloed van belanghebbenden	347
7.7.3	Vertrouwen in spontane zelfontplooiing	350
7.7.4	Individualisering als zelfverwerkelijking	351
7.7.5	Cultuurrelativisme	352
7.8	Cultuurpolitiek binnen de authenticiteitscultuur	352
7.8.1	Het democratiebegrip	352
7.8.2	Het cultuurbegrip	354
7.8.3	Aanvullende kritiek op de statustheorie	364
7.9	Naar een cultuurspreidings- of vraagbeleid	372
7.9.1	Inleiding	372
7.9.2	De ontwikkeling van een normatief cultuurpolitiek kader	372
7.9.3	De maatschappelijke context: arbeid en vrije tijd	372
7.9.4	Cultuureducatie	373
7.9.5	Mediabeleid	376
7.9.6	Het verkleinen van de kloof tussen professionals en leken	378

7.9.7	Het aansluiten bij de massacultuur	380
7.9.8	De amateuristische kunstbeoefening	381
7.9.9	Inschakeling van maatschappelijke organisaties	382
7.9.10	Het opwekken van distinctiedrang	383
7.9.11	Bouwkunst en vormgeving	383
7.10	Onderwijs, vrijheid en een trilemma	384
7.10.1	Inleiding	384
7.10.2	Onderwijs en vrijheid	385
7.10.3	Stijgend gemiddeld scholingsniveau	386
7.10.4	Blijvende sociale onderwijsongelijkheid	387
7.10.5	Het onderzoek naar de determinanten van onderwijs- deelname	391
7.10.6	Het belang van de voorschoolse opvoeding in het gezin	392
7.10.7	Burgerlijk onderwijs?	394
7.10.8	Onderwijsdilemma's	396
	<i>Epiloog</i>	399
	Literatuur	405
	Namenregister	425
	Over de auteur	431

Het is mogelijk dat, zonder de druk van sociale krachten, politieke ideeën dood worden geboren: wat zeker is, is dat deze krachten, behalve wanneer zij zich kleden in ideeën, blind en richtingloos blijven.

ISAIAH BERLIN

Een natie is niet beschaafd omdat een paar van haar leden succesvol zijn in het vergaren van grote sommen geld en in het overtuigen van hun medeburgers dat een catastrofe zou plaatsvinden wanneer zij hiertoe niet in de gelegenheid werden gesteld... Wat bepalend is voor een samenleving is niet zo zeer wat zij bezit als wel wat zij is en hoe zij haar rijkdom gebruikt. Zij is beschaafd in zoverre haar beleid wordt geleid door een juiste waardering van geestelijke doelen, in zoverre zij haar materiële hulpbronnen aanwendt om de waardigheid en de ontwikkeling te bevorderen van de menselijke wezens die haar samenstellen.

RICHARD TAWNEY

Wanneer onze traditionele doelen geleidelijk aan worden gerealiseerd, en de samenleving met het verdwijnen van de oude onrechtvaardigheden in toenemende mate sociaal-democratisch wordt, zullen wij onze aandacht meer en meer richten op andere, en op de langere termijn belangrijker sferen – die van persoonlijke vrijheid, geluk en culturele inspanning: het cultiveren van de vrije tijd, van schoonheid, gratie, vrolijkheid, spanning en van al die bezigheden, of ze nu verheven, vulgair of excentriek zijn, die bijdragen aan de veelkleurige structuur van een vol privé- en familieleven... Wij willen niet het rijk van de overvloed binnentreden, om vervolgens slechts tot de ontdekking te komen dat wij inmiddels de waarden zijn kwijtgeraakt die ons zouden kunnen leren hiervan te genieten.

ANTHONY CROSLAND